

AZƏRBAYCAN DİLİ

UOT 81 41;801.7

FİRUDİN RZAYEV

NAXÇIVANDA M.Ö. YAŞAMIŞ KƏNGƏR PROTOTÜRKLƏRİ İLƏ
BAĞLI ETNOOYKONİMLƏR

Məqalədə m.ö. Naxçıvanda yaşamış Kəngər türklərinin adı ilə bağlı oykonimlərdən bəhs olunur. Naxçıvanla bağlı bu mövzu indiyədək alimlər tərəfindən araşdırılmamışdır. Bu prototürk adlarını daşıyan oykonimlərdəki dil elementləri müxtəlif sözlük və mənbələrlə müqayisəli təhlil olunmuşdur. Buradakı dil elementləri əski yazılı salnamələrə istinadən də təhlil olunmuşdur. Bu yazılardakı qədim türk sözləri ilə oykonimdəki sözlərin müqayisəsi yeni elmi nəticələr ortalığa çıxarır. Linqvistik təhlil zamanı Naxçıvan oykonimlərində ortalığa çıxan yazıyaqədərki dövr dil elementləri antik yazılarda da təkrarlanır. Tarixi materialların hərtərəfli araşdırılması zamanı aydın olur ki, oykonimlər bu tayfaların adından yaranıb. Kəngər prototürkləri isə antik mənbələrə əsasən m.ö. III-I minillikdə qədim Naxçıvan-Naxər ölkəsi ərazilərində yaşamışlar.

Açar sözlər: m.ö. minilliklər, etnooykonimlər, Kəngər, kanqlı, kınıq, xəngə, dil elementləri.

Qaynaq və salnamə məlumatlarında mənşəcə kökləri miladdan öncəki minilliklərə bağlı olduğu sübuta yetən, lakin, tarixi proseslərdə iştirakı, eləcə də əraziləri haqqında müxtəlif fikirlər söylənilmiş proto-Azərbaycan tayfalarından biri də Naxçıvan ərazisində hələ m.ö. III-II minilliklərdən məskunlaşmış Kəngər boyları olmuşdur. Bu tayfalar bəzən oğuzların Kanq tayfaları kimi tədqiqatlarda yer almış, bəzən ayrıca bir türk boyu olduğu göstərilə də tam tədqiq edilməmiş, qaynaqlardakı məlumatlar nəzərə alınmadan rus siyasi ideologiyasına uyğun fikirlər söylənilmişdir.

Azərbaycan ərazisində kəngərlər yerli tayfalar olsalar da, 2007-ci ildə çıxan “Azərbaycan tarixi” kitabında kəngərlərin dəqiq tarix göstərilməmişdir [3, s. 175-176]. Biz M.H.Vəliyev, R.Özdək K.H.Смирнов, Ə.Mirəhmədov, A.Məmmədov və b. yazılarında kəngərlərin Şimal və Cənub Azərbaycana IX əsrdə ərəblərə qarşı qalxan üsyanı yatırmaqdan ötəri gəldiyi, “kanqlı”, “xəngə” adında peçeneqlərin övladları kimi təqdim olunduğu haqda məlumatlarla qarşılaşırıq və onların tarixi IX-XI yüz ilə aid edilir. Mənbələrdə isə oğuzlar “Üç oxlar”, “Boz oxlar” kimi təqdim edilərək, bura Kınıq-Kəngər boyları da daxil edilir, onların tarixi haqqında qəti fikir söylənilmir. A.Məmmədovun yazılarında da peçeneqlərin m.ö. I minilliyin ortalarında Sırdərya çayının orta axınında bir dövlət qurduqlarından, bu dövlətin öz adını Sırdərya sahilindəki qədim Kanq qalasından götürdüyü, Sırdəryanın Kanqar adlandığı yazılır. O, Kanq qala adının m.ö. VII əsrə aid “Avesta”da Kanqha, m.ö. IV əsrə aid Hind eposu “Mahabharata”da Kanqı, qədim Çin mənbələrində Kanqyuy kimi təkrarını göstərir və “kəngər” sözünü-Kanq ərələri mənasında etnonim kimi qəbul edir [16, s. 95-116].

Bu cür məlumatlar ümumiləşdirilmiş əsərlərdə də yer alır. Azərbaycanın qədim mədəniyyətini ilk inkişaf dövrü və formalaşmasını əski prototürklərlə bağlayan İ.Əliyev Azərbaycan ərazisində yerli-avtoxton sakinlər olmuş prototürk etnosları subartu, lulu, quti, turuk, kuman, az, kəngər, zəngi, kassi, sak və s. tayfalarının adını çəkir, onları m.ö. VII-V əsrlərə aid edir [1, s. 86]. Çin yazılarının m.ö. II yüzilliyə aid məlumatlarında da Usun tayfalarından Şimal-Qərbdə Kanqyuy (Kəngər) dövlətinin adı çəkilir və Cənub-Şərqi Asiyada

kiçik Kanqar adasındakı arxeoloji mədəniyyət nümunələri paleolit dövrünə aid edilir [18, s. 87]. Əgər bu məlumatdakı “paleolit dövrü” ifadəsini nəzərə alsaq, bu tarix m.ö. VII minilliyi əhatə edir.

Q.Qeybullayev Azərbaycan xalqının etnogenezi məsələsini geniş araşdırmaqla kəngərlərlə bağlı Strabon, K.Baqryanarodni, G.Moravig, İbn Xordadbeh kimi səyyahların, S.Klyaştorni, L.Meliksetbekov, S.Alyarovun yazılarında Naxçıvan ərazilərindəki **kanqlı, kanqay, kanqar, kanqaras** və s. yazılışlı bütün tayfaların kəngərlər olduğunu göstərərək, onların m.ö. II əsrdə Kanqyuy adda dövlətlərinin olduğunu yazır. O, “Kəngər” adını “kanq əri” mənasında peçeneqlərin bir qolu kimi izah edib, Zaqafqaziyadakı kəngər tarixini, İberiya və Qərbi Azərbaycan sərhədləri arasındakı torpağı Kəngər torpağı kimi V əsrə, bu ərazilərə gəlişini isə m.ö. III-II əsrlərə aid edib, onların m.ö. minilliklərdə bu ərazilərdə məskun olduqlarını göstərir [13, s. 101-110, 187-188]. T.Əhmədov isə Ç.Vəlixanov, N.Zeydlitsin fikirlərinə istinadən kəngər boylarının m.ö. **kanqlı** kimi III əsrdən mövcud olduqlarını, VII əsrdə peçeneq və xəzərlərə qarışdıqlarını, Orta Asiya və monqollardakı osmanlıların “Xanqar” adlandıqlarını göstərir [7, s. 158].

Bu məsələyə diqqət etdikdə biz qaynaqlarda, Güney Qafqaza köçmüş Türk boyları Bulqar, Hun, Barsil, xəzərlər arasında Kəngər tayfalarının m.ö. 120-ci ildə Güney Qafqazı keçərək, Kars tərəflərində yayıldığını görürük [16, s. 101].

Orxon-Yenisey yazılarını araşdıran A.S.Amanjolov Gül-tegin abidəsindəki yazılarda “kenqeres” sözünü tayfa adı kimi götürərək, onu kəngərlərlə bağlayır. O, Sırdərya axarında Kanqar, Qazaxstanda Kenqir çayı adlarını, Ulutau dağlarında Sarikenqir, Karakenqir, Jazdıkenqir adlarını da, Sarısu çayının bir qolu Kenqir adının da bu tayfa adından gəldiyini yazır [2, c. 41]. Biz tədqiqatlarda Orxon-Yenisey abidələrindəki mətnlərdə olan “kanqlı”, “kanq, kenq”, “kanqres”, “kəngərəs” və s. sözlərinin “arabaçılar”, “arabalı”, “Kəng çayının kişiləri” kimi etimoloji izahlarına rast gəlirik [16, s. 65-68]. İ.Kəngərli isə öz yazılarında kəngərlərin Cənub-Şərqi Avropa, Cənubi Qafqaz və Xəzərin Cənub-Qərbində peçeneqlərlə ittifaqını göstərərək, bu tarixi m.ö. III əsrə aid edərək, onların Orta Asiya mənşəli olduqlarını yazır. O, Kanqlı sözünü kəngər-“Kanq əri” mənasında izah edib, onların Cənubi Qafqazda, Xəzər ətrafında, Naxçıvan xanlığı ərazilərində yaşadıklarını yazır [11, s. 96-102, 155-162, 192-194].

Çin yazıları kəngərləri peçeneq türkləri ilə bir ittifaqda, Qıpçaq, ıstı, cəlayir, üçoktı, sırqalı, çançklı tayfaları ilə birgə **Kanqlı** kimi göstərir və Qafqazın Kəngər dağlarında kəngərlərin (kanqyu, kanqlı) məskunlaşmasını eramızın I-IV əsrlərinə aid edir. Çin yazısının “Yuan-şi” mətnində Kanqlı tayfaları “Vançzu” kimi adlanıb ayrıca dövlət olduqları haqda məlumatlara rast gəlirik [16, s. 109].

Bura qədər olan tədqiqatların nəticələrinə diqqət etsək, kəngərlər Peçeneq, Hun, Monqol, Xəzər, Bulqar, Barsil, Qızılbaş və s. tayfalarla yekdil ittifaqdadır, mənşə və dilləri eynidir. Lakin Naxçıvan ərazisində Kəngər dövrü ziddiyyətlidir və Azərbaycan ərazilərində məskunlaşma tarixi m.ö. VII əsr və miladın I yüz ilindən qabağa keçmir.

Bu istiqamətdə bəzi tarixi faktlara da diqqət etmək istərdik. Kəngər boyları doğrudanmı Oğuz tayfa qoludur və ya m.ö. VII yüz ildə Midiya tayfalarından biridir? Bu istiqamətdə F.Rəşidəddinin “Oğuznamə” əsəri üzərində tərəfimizdən aparılan müqayisələr maraqlı elmi faktlar ortalığa çıxır. Oğuz hakimiyyətdə gəldikdən sonra əmiləri və qohumları ilə döyüşüb, onlara qalib gəlir, arxadan ona köməyə gələn, tayfaya “uyğur”, yəni “arxadan gələn”, döyüş arabaları ilə düşməni pərən-pərənə salıb, onların qənimətlərini ələ keçirən başqa bir qəbiləyə isə “Kanqlı”, yəni “arabaçılar” adını verir [8, s. 12-13]. Əgər “Oğuznamə”dən götürülmüş bu

ifadələrə diqqət etsək, istər Uyğur, istərsə də Kanqlı türkləri əsərdə “köməyə gələn başqa qəbilə” kimi təqdim olunurlar. Deməli Kanqlı-Kəngər tayfaları Oğuzdan da öncə var idi və Oğuz tayfalarından deyil. Bu tarixi faktlar onların oğuzlardan qabaq tarix səhnəsində olub sonralar Oğuz ittifaqına qoşulduğunu tam olaraq sübut edir (F.R.).

Burada bir məsələni də xüsusi qeyd etmək ki, bu “Oğuznaməni” ilk dəfə fars dilindən tərcümə edən L.A.Xetaqurova olmuş, onu etnik dastan kimi öyrənən alimlər isə V.V.Radlov, V.V.Bartold, P.Pelyo, V.Banqdan və b. olmuşlar. Bunların yazılarında biz bir-birini təkzib edən xeyli fikirlərlə qarşılaşırıq [16, s. 106-107]. Əgər bütün bu faktlar müqabilində kəngərlər oğuz boyları deyilsə, kömək məqsədilə onlara sonradan qoşulmuşlarsa, bəs onda bu türklərin ilk tarixi hansı dövrə söykənir, ana yurdları hara olmuş və onlar hansı boydan gəlirlər?

B.A.Litvinski yazılarında m.ö. II yüzillikdə kəngərlərin Kanqyuy adlı dövlətlərinin olduğu, Baykal gölü, Amudərya və Sırdərya çaylarının ətrafında məskunlaşdıqları “kanqlı” sözünü “çay kənarında yaşayanlar” mənası daşdığı, bu ərazidə Kanqxa, Kanq, Kanqu, Tarban-Kanqar kimi toponimik adların olduğu göstərilir [14, s. 46, 55, 134-146]. Mənbələrdə buryatların əhatəsində saxaların tərkibində olan qədim kəngərlər haqqında da məlumatlara rast gəlirik. Biz tədqiqatlarımızda Şu türklərindən danışarkən sakların-saxaların “Şu-Saka” dastanında bu boylarla bərabər olduqlarına xeyli tarixi faktlar göstərdik. Bu isə Şu-Saka-Kəngər boylarının eyni ittifaqda olub tarixinin m.ö. III minilliyə dayandığını birmənalı sübut edir [16, s. 107, 336].

Biz F.Ağasıoğlu və R.İ.Cəbiyevin yazılarında Kəngər türkləri ilə bağlı yeni fikirlərə təsadüf edirik. Bu yazılarda, “Şumer kilidi” kitabına istinadən “Kenqir, Sennaar, yoxsa Şumer?” başlığında Şumer ölkəsinin “Kalan” adlandığı, onun başqa bir adının isə **Kİ.EN.Qİ(R)** olduğu, Kenqir ölkəsini akkadların “şumer” adlandırdığı, Şumer sözünün “şum+ər”, “sub+yer” təqdiminin türk kökənli olduğu qeyd edilir. Burada Subər türklərinin tarixi ilə bağlı məlumatlarda m.ö. IV-II minilliklərə aid Akkad yazılarının Bağdaddan aşağı İkiçayarasını Kienqir-Kəngər adlandırdığı, burada bir sətirdə **Ki-en-qi** sözünü Kəngər kimi izahı, şumerlərin özlərini “kəngər”, “kəngər adamı”, Kəngər ölkəsinin sakini kimi Kəngərli adlandırdıqları faktlarla sübut edilir [9, s. 155; 16, s. 102]. Yeri gəlmişkən xüsusi olaraq qeyd etmək ki, bu gün belə Cənub Azərbaycanın fars eləcə də azərbaycanlı əhalisi ərəb mənbələrində indiki uydurma “Fars körfəzi”nin Bəsrə-Kəngər körfəzi adlandığını, Təbriz, Urmiya, Türkənbur ərazilərində yaşayan azərbaycanlıların isə körfəzi “Kəngər körfəzi” kimi təqdim etdiklərini görürük (şəxsi müşahidə-F.R.). Mirfətih Zəkiyev isə şumer yazılarını ilk araşdıran Hind avropalıların bu yazıları öz xeyirlərinə həll etdiklərinə faktlar göstərərək, F.Xommelin 200 sözü türk dillərinə aid etdiyini, Akkad yazılarında Bağdadın cənub bölgələrinin Kuenkur-Kəngər, şimalının Subartu-şumer adlanmaqla, şumerlərin özlərini “kanqarlı”, “kanqar” adlandırdığını göstərir. O, Kəngər sözünü **kanq/kae**-“ulu əcdad” kimi izah edib, F.Ağasıoğlunun yazılarına ciddi yanaşaraq, Avestada “xarəzm” sözünün “xuarası” yazılışının əslində “kanqxa” kimi yazıldığını, peçeneqlərin kəngər, kunqur adlandıqlarını, “xarəzm” sözünü “xuar/suar-as-m” şəklində sözlərə bölərək onu “mən suar/subar/şumer as” mənasında izah edir. Müəllif xarəzmlərin As varisləri, subar-kəngər soyu olub, bu izlərin Kunqur, Suar toponimlərində qaldığını, Ön və Orta Asiya, Ural və Volqaboyu ərazilərin subər, kəngərlərlə bağlı olub, bu boyların Ön Asiyada m.ö. IV-III minilliklərdə, Orta Asiyada isə m.ö. II-I minilliklərdə iz qoyduqlarını yazır [15, s. 53-56, 83-88, 99-101].

Təbi ki, türk tayfalarının təşəkkülündə Ön və Kiçik Asiya ərazilərinin aborigen sakinləri olan türklərin xüsusi rolu olmuş və Kəngər türklərinin dili subartuların və şumerlərin dilində də öz əksini tapmışdır (F.R.).

Qeyd edək ki, tədqiqatda adı keçən qədim Bağdad, eləcə də Bəsrə, Mosul əraziləri qədim Azərbaycan şəhərləri və torpaqları idi və bu torpaqlarımız qədim şumerlərlə həmsərhəd olmuşdur ki, bu mövcud elmi və tarixi faktlar Azərbaycan xalqının, o cümlədən də Naxçıvan əhalisinin uzaq minilliklərə soykənən keçmişinin tarixi izləridir (F.R.).

Bu yazılara istinad edən Y.Oğuz və B.Tuncayın yazılarında Kəngər tayfalarını qonşu xalqların “kəngər”, “kinqir”, “qarabaş”, “qarapapaq” adlandırdıqlarına, 60-dan yuxarı Şumer sözlərinin eynilə dilimizdə işləndiklərinə dair xeyli elmi faktlar göstərmişlər [19, s. 122, 131-137].

Əgər göstərilən bu faktlara diqqət etsək, Kəngər boyları m.ö. ən azı III minillikdən tarix səhnəsində olmuş, bu ərazidən şimala, şimal şərqə, Çinədək yayılmış, Çin yazılı abidəsi “Yuan-şi” mətnlərinə öz adlarını salıb, subar-suvarlarla Naxçıvan ərazilərində də məskun olmaqla Volqa və Don çayları arasına da yayılmışlar (F.R.).

Bir məsələni də xüsusi qeyd etmək istərdik. Əgər Kəngər boyları ilk araba düzəldən tayfalarıda, bu türk xalqlarının Yunan, Assur, Hett və s. mədəniyyətlərdən öncə döyüş arabalarına sahib olduqlarını da ortalığa çıxarır. **Ümumən göstərdiyimiz bu tarixi məlumatlar, kəngərlərin oğuzlardan qabaq tarix səhnəsində olub sonralar Oğuz tayfa ittifaqına qoşulduğunu əsaslı şəkildə sübut edir (F.R.).**

Kəngər adının mənasına gəldikdə isə, biz qədim Azərbaycanın m.ö. minilliklərə aid “Avesta” yazılı mifik dastanının “Yaşt” bölməsində Kanqxa tanrı adına rast gəlirik [4, s. 54-58]. “Bilqamis” dastanında ilk torpağı yaradan Anu (göy) eril, Ki (Kin, yer) dəşilir və onların birliyindən Enlil hava tanrısı doğulur. Enlillə onun anası Kinin birləşməsindən Ninnuha-Uca tanrı yaranır [ətraflı bax, 12, s. 80-83]. Burada Kin və ya Kinq yer tanrısıdır. Biz prototürklərin öz adlarını tanrı adından götürməsinə istinad edərək Kəngər tayfa adının Kinq yer tanrısı adından götürməklə ona türk tayfa adları üçün xarakterik ə- “ər, kişi” sözünü də əlavə etməklə adın yarandığını düşünürük və bu izahı doğru hesab edirik (F.R.).

Naxçıvan ərazisində Kəngər tayfa adından formalaşmış 9 etnooykonim qeydə alınır ki, bunların etimoloji izahları elmi cəhətdən fikrimizi tam olaraq təsdiq edir.

Kənəgir. 1590-cı ilin sənədlərində qədim Naxçıvana aid İrəvan qəzasının İrəvan nahiyəsində Şahab və Qızılqala kəndləri arasında qeydə alınan bu məntəqə adı [10, s. 159] birbaşa tayfa adından yaranmışdır. Ad yazılı mənbələrə türk dilləri üçün xarakterik ə̄si (şəkil-şikil, xəngəl-xingəl kimi) səsəvəzlənməsi və ə- “kişi, igid, ər” sözü, -ə saitinin əlavəsi ilə Kanq+ər yazılışından təhrif olunaraq sənədlərə düşmüşdür. Adın etimoloji izahı “Kanq-yer tanrısının ərleri” mənasında açıqlanır. Bu adla bağlı heç bir izaha rast gəlmirik.

Kınıq. 1590-cı ilə aid sənədlərdə qədim Naxçıvan qəzasının Qarabağ nahiyəsində Qarabağ və Xök kəndləri arasında göstərilən bu məntəqə adı [10, s. 166] qədim tarixlə bağlı ad olmaqla, maraqlı semantik quruluşa malikdir. Kəngərlərin Oğuz boyları kimi Dəniz xanın oğlu Kınıq tayfa adının eyni yazılışı olan bu adla oğuz tarixini nəzərə alsaq, bu tarix m.ö. II minilliyin ortalarına təsadüf edir. Biz qədim türklərdə **kin** komponentinə “gözlənilən”, “gələcək” [6, s. 307], bu gün isə dilimizdə arxaik formada işlənən “qala” (qınından çıxdı, qınıni bəyənəmədi ifadəsində -qala) mənalarında rast gəlirik (-F.R.). Lakin biz adın ūsi səsəvəzlənməsi ilə birbaşa tayfa adından gəlməklə, **Kin+uk** quruluşunda olduğunu və qədim türklərin **kin**-“gözlənilən”, **okul, ik/uk** -“oğul, varis” [6, s. 364] sözlərindən yarandığını düşünürük. Bu qədim türk sözləri nəzərə alınmaqla Kınıq tayfa adını daşıyan bu məntəqə adının “Gözlənilən varis, oğul” mənasını ifadə edir.

Kankan. Bu məntəqə adı 1590-cı ilin sənədlərində qədim Naxçıvana aid İrəvan qəzasının İrəvan nahiyəsində Göykilisə və Ağvıran kəndləri arasında qeydə alınır [10, s. 160].

Etnooykonim Kanq tayfa adı və an-mənsubluq şəkilçisindən yaranmaqla “Kanqa-yer tanrısına məxsus” mənasındadır. Türk dillərində sonor-burun samitlərinin bir-birini əvəzlənməsi hadisəsi də mövcuddur [16, s. 487]. Bu fonetik hadisəni də nəzərə alsaq, məntəqə adı Kanq+ər kimi də bərpə oluna bilər.

Kanəgir. “Kənəgir” məntəqə adı ilə eyni quruluşa və mənaya malik olan etnooykonimə 1724-cü ilin sənədlərində qədim Naxçıvana aid Qırxbulaq nahiyəsində Yeqavert və Ərinc kəndləri arasında rast gəlik [10, s. 36]. Birbaşa Kəngər tayfa adı ilə yaranan məntəqə adı yazılarımızda da qeyd etdiyimiz kimi sub+ər, döğ+ər, xəz+ər və s. türk tayfalarının adlanma üslubu və quruluş formasını təkrarlayır. Bu adda biz yalnız türk dilləri üçün xarakterik olan ə~a, a~ə~e səsəvəzlənmələrini müşahidə edirik. Bu fonetik hadisə qədim Naxçıvan ərazisi olmuş Ərzurum dialektlərində də kam-kəm, qardaş-kardeş, əyri-ergi, ertəsi-ertəsi və s. formalarda müşahidə olunur [16, s. 485].

Kəynərli. Bu məntəqə adı 1724-cü ilin sənədlərində qədim Naxçıvanın İğdır nahiyəsində, Yelgirməz kəndi yaxınlığında qeydə alınır [10, s. 69]. Birbaşa tayfa adından yaranmış etnooykonimə -y samitinin əlavə olunması və -q hərfinin düşümü ilə ad təhrif olunmuşdur. Biz türk dillərində -nq qovuşuq samitinin işlənməsini (tanrı-tanqır, dəniz-denqiz kimi) nəzərə alsaq, ad Kəngərli kimi bərpə edilə bilər və bu halda ad “Kənəglərin yeri” mənasında izah olunur.

Canqur (2 kənd). 1724-cü ilin sənədlərində birinin də adı Əski Çanqur olan bu iki kənd qədim Naxçıvana aid Məzrə nahiyəsində Qazanlıqdərə və Adıyaman kəndləri arasında qeyd edilir [10, s. 61]. Kəngər tayfa adından formalaşmış bu adlarda türk dillərinə məxsus c~ç~k, ə~u səsəvəzlənmələrini müşahidə edirik [16, s. 484-485]. Bu cür səsəvəzlənmələr daha çox qədim Naxçıvan ərazisi olmuş Sürməli mahalının Ərzurum dialektində çeçə-keçə, keçi-çeçi kimi təsadüf olunur [5, s. 183-187, 238-240]. Bu cür səsəvəzlənmələrə Naxçıvana aid ərazilərdəki dialektlərdə çay-kay, çəlik-kəlik, çətan-kətan kimi sözlərin ifadəsində təsadüf edirik (F.R.).

Künlü. “Günlü” kimi də qeydə alınan bu məntəqə adı 1590-cı ilin sənədlərində qədim Naxçıvana aid Ordubad qəzasının Zar nahiyəsində Ayrıman və Barınça kəndləri arasında göstərilir [10, s. 180]. Oğuz dillərinə məxsus -nq qovuşuq samitini (səğir nun) nəzərə alsaq, ad Künlü şəklindədir. Bu məntəqə adı tayfa adının mənbələrdəki Kanqlı yazılışı ilə qeydə alınmışdır. Adda ə~ü səsəvəzlənməsi və -q samitinin düşümü müşahidə olunmaqla, ad mənə baxımından “Kanqlı yeri” mənasında izah olunur.

Kənürəs. 1590-cı ilin sənədlərində qədim Naxçıvanın Ordubad qəzası daxilində olan Sisyan nahiyəsində Pisək və Zənanadır kəndləri arasında göstərilən bu məntəqə adı da quruluşuna görə elmi cəhətdən əhəmiyyətlidir [10, s. 183]. Bu adda da ə~u səsəvəzlənməsi və -q samitinin düşümü müşahidə olunur. Kəngər tayfa adına qoşulan əs/as sözü “zəka”, “ağıl” “müdrək” “güclü”, “qüvvətli” sözləri mənalarında, bu cür yazılışlarla qədim sözlük və tədqiqatlarda rast gəlinir [6, s. 115]. Bu halda etnooykonim “Zəkəli Kanq-Yer tanrısı” mənasında açıqlanır.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, etnooykonimlərdəki **kın**-“gözlənilən”, **ık/uk** -“oğul, varis”, **əs/as**-“zəka”, “ağıl”, **ər**-“kişi, igid”, **an**-mənsubluq şəkilçisi kimi dil vahidlərinin proto-türklərdə də təkrarı, kəngərlərin qədim türk tayfaları olduğunu bir daha sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев, И.Г. Очерк истории Атропатены. Баку: Азернешр, 1989, 160 с .
2. Аманжолов А.С. История и теория древнетюркского письма. Алматы: Мектеп, 2003, 360 с.

3. Azərbaycan tarixi. Bakı: Çıraq, 2007, 400 s.
4. Avesta. Bakı: Işıq, 1992, 344 s.
5. Caferoğlu A.İ. Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar. I c., İstanbul: İst. Universitesi neşri, 1942, 361 s.
6. Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.
7. Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: Universitet nəşr., 1991, 312 s.
8. Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə. Bakı: Azərnəşr. 1992, 72 s.
9. Ağasıoğlu F. Azər xalqı. Seçmə yazılar. Bakı: Çəşioğlu, 2000, 320 s.
10. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı: Elm, 1996, 184 s.
11. Kəngərli İ.İ. Kəngərli elinin soy kitabı. Bakı: Nurlan, 2005, 296 s.
12. Kramer S.N. Tarix Şumerdən başlanır. Bakı: Kasimi, 2009, 280 s.
13. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев. Т. I, Баку: Элм, 1991, 548 с.
14. Литвинский Б.А. Кангюйско-сарматский фарн. Душанбе: Дониш, 1968, 199 с.
15. Закиев М. Происхождение Тюрков и Татар. Москва: Инсан, 2002, 496 s.
16. Rzayev F.H. Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən. II c. (m.ö.II-I minilliklər), Bakı: ADPU, 2017, 588 s.
17. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. Москва-Ленинград: АН СССР, 1948, 328 с.
18. Всемирная история. Т. I, Москва: Госиздат, 1956, 746 с.
19. Oğuz Y., Tuncay B. Türkün gizli tarixi. Bakı: APOSTROF, 2009, 496 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: firudinrzayev@gmail.com

Firudin Rzayev

**ETHNOOIKONYMS ASSOCIATED WITH KENGER PROTOTURKS
LIVED IN NAKHCHIVAN BC**

The paper deals with the oikonyms associated with the names of the Kenger Turks, who lived in Nakhchivan BC. This topic related to Nakhchivan has not yet been studied by scientists. The language elements in the oikonyms bearing these proto-Turkic names were compared with various dictionaries and sources. In this respect, linguistic elements have also been analyzed regarding old written records. A comparison of ancient Turkic words in these written monuments with the words of oikonyms brings new scientific results. The linguistic elements of the preliterate period, which manifested themselves in the oikonyms of Nakhchivan during linguistic analysis, are repeated in ancient writings. A careful study of historical materials shows that the oikonyms originated from the names of these tribes. According to ancient sources, the proto-Turks-kengers lived on the territory of the ancient country Nakhchivan-Nahar in the III-I millennia BC

Keywords: *millenniums B.C., ethnooikonyms, Kanqar, kanqli, kiniq, xanqar, language elements.*

Фирудин Рзаев

ЭТНООЙКОНИМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПРОТОТЮРКАМИ КЕНГЕРАМИ, ЖИВШИМИ В НАХЧЫВАНЕ ДО НАШЕЙ ЭРЫ

В статье рассматриваются ойконимы, связанные с именами тюрков кенгеров, живших в Нахчыване до нашей эры. Эта тема, связанная с Нахчываном, до сих пор не исследовалась учеными. Элементы языка в ойконимах, носящих эти прототюркские имена, были сопоставлены с различными словарями и источниками. В этом отношении языковые элементы также были проанализированы со ссылкой на старые письменные летописи. Сравнение древнетюркских слов в этих письменных памятниках со словами ойконимов приносит новые научные результаты. Лингвистические элементы дописьменного периода, которые проявились в ойконимах Нахчывана при лингвистическом анализе, повторяются в древних письменах. Тщательное изучение исторических материалов показывает, что ойконимы произошли от названия этих племен. Согласно древним источникам, прототюрки-кенгеры жили на территории древней страны Нахчыван-Нахар в III-I тысячелетиях до нашей эры

Ключевые слова: *тысячелетия до н.э., этноойконимы, Кенгер, канглы, кыныг, хенге, языковые элементы.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 12.05.2020
Son variant 02.07.2020